

Užívání lexému *Vašnost* v Havlíčkových dopisech

Tilman Berger

tberger@uni-tuebingen.de

klíčová slova: oslovení; vykání; onikání; shoda; frazeologizace; čeština 17. století; čeština 19. století

1. Úvod

Tento článek se zabývá jevem z periferie oslovovacího systému češtiny, kterému bylo dosud věnováno poměrně málo pozornosti, totiž oslovením pomocí substantiva *Vašnost*.

Východiskem mých úvah bylo, že lexém *Vašnost* je hojně zastoupen jak v dopisech napsaných Karlem Havlíčkem Borovským, tak v dopisech adresovaných jemu. Užívání tohoto lexému v první polovině 19. století bych však chtěl zasadit do většího kontextu jeho užívání od konce 16. století. Tehdy lexém *Vašnost* vznikl v širším evropském kontextu (má paralely v němčině a polštině) a byl užíván nějakou dobu, zhruba do konce 17. století. Potom vyšel z užívání, ale vrátil se za časů obrození, kdy se na nějakou dobu zase stal pevným prvkem oslovovacího systému. V druhé polovině 19. století zase odešel na periferii jazykového systému, jako poslední stopy zbyly řídké stopy ironického užívání a příbuzný lexém *Vašnosta*, který však má trochu jiný význam.

Ve vědecké literatuře oslovení pomocí lexému *Vašnost* dosud bylo věnováno poměrně málo pozornosti. Existuje jen jedna práce věnovaná speciálně tomuto oslovení, článek Robert Adama o honorifikačním výrazu *Vašnosti* v korespondenci Boženy Němcové (2004). Další údaje najdeme v disertaci Michaela Betsche o dějinách českého oslovení (2000) a v dalších článkách tohoto autora (Betsch 1999, 2003), ale je také třeba nahlížet do starších slovníků a mluvnic.

Na začátku tohoto článku podám přehled o dějinách tohoto oslovení a potom o úzu 16. a hlavně 17. století. Na tomto pozadí chci analyzovat doklady z Havlíčkovy korespondence a charakterizovat stav vývoje v těchto textech.

2. Vznik lexému *Vašnost* a jeho užívání do 18. století

Lexém *Vašnost* ještě neexistoval v staré češtině (není doložen v Vokabuláři webovém) a zřejmě vznikl v průběhu 16. století. V této souvislosti bych se chtěl zabývat třemi tématy: za

prvé etymologií tohoto lexému, za druhé otázkou, kde můžeme najít první doklady, a za třetí podmínkami jeho užívání.

První domněnky o etymologii slova *vašnost* můžeme najít u Jungmanna, který u hesla *Wašnost* píše toto: „*corrupta vox ex* Waše Milost = Vestra charitas, Euer Liebden, Euer Gnaden, *vel ex* Waše Možnost, Euer Vielmögenheit, Euer Herrlichkeit, Euer Edlen; *pol.* Waszmość“ (Jungmann 1839: 27). Na první pohled se zdá podivné, že Jungmann podává hned dvě etymologie vedle sebe, ale tyto rozpaky mají svoje důvody: Na jedné straně se zdá zřejmé, že *Vašnost* mohla vznikat jako zkratka běžného oslovení *Vaše milost* (které je doloženo od 15. století, viz Betsch 2000: 47), na druhé straně je trochu záhadný výskyt souhlásky *n* místo očekávaného *m* (srov. polské slovo *Waszmość*). Tento problém zřejmě přiměl Jungmanna, aby vzal do úvahy také vznik ze spojení *Vaše možnost*. Pozdější etymologické slovníky většinou vycházejí z toho, že *Vašnost* vznikla ze spojení *Vaše milost* (srov. Holub, Lyer 1967: 502; Machek 1957: 556; Machek 1968: 678), ale ve dvou slovnících najdeme také hypotézu, že *Vašnost* vznikla ze spojení *Vaše jasnost* (srov. Holub, Kopečný 1952: 408; Rejzek 2001: 700). K této otázce se vrátím (viz dole str. ...).

Na otázku, z které doby pochází nejstarší doklady *Vašnosti*, neexistuje jednoduchá odpověď. Oslovení vzniklo v době, pro kterou nemáme vědecky opracované slovníky, a tak badatelům nezbývá nic jiného než hledat doklady po různých edicích osobní korespondence. Jedním takovým pramenem by mohl být *Český listář* Bedřicha Václavka z roku 1949: který dává přehled o českých dopisech z šesti století. Tam nacházíme první doklady přivlastňovacího přídavného jména *Vašnostin* v dopise dcery Vojtěcha Pětipeského svému otci z roku 1594 (Václavek 1949: 130)¹ a první doklad slova *Vašnost* v dopise Sylvie Hraběny Černínové bratrovi z roku 1638 (Václavek 1949: 177). Ještě starší doklad uvádí Betsch (2000: 48) z Dvorského (1869: 184-185), a to z roku 1608, který pochází z dopisu určeného Evě Eusebii z Lobkovic. Hledal jsem také v „Lexikální databázi humanistické a barokní češtiny“, kde jsem našel citát ze Zikmunda Wintra (1901: 472), který tvrdí, že existují doklady z let 1556 a 1579, ale tyto doklady se nedají dohledat prostým způsobem (v jednom případě jde o rukopis, v druhém o obtížně dostupnou edici z 19. století). Proto na tomto místě raději užívám Betschův resp. Dvorského doklad z roku 1608, který je v několika ohledech poučný:

---

1 *Vašnost* se tam neužívá, jako oslovení funguje jen *V. M.*

- (1) Milostivá panno slečno! Pán Bůh rač *vašnosti* dáti sumou všecko dobré. Má přemilá panno slečno, nemohu než *vašnosti* oznámiti to na ten čas až do mého s *V. M.* se shledání, abyšte sobě ráčily dáti dobré a smělé srdce; bylo-li jest prvý smělé v těle *vašmilostiném*, ať jest ještě smělejší; a mnoho bych s *vašností* mluvíti měla...

První, co je na tomto dokladu zajímavé, je to, že stojí vedle sebe formy *V. M.* a *vašnost*, a není ani jasné, podle kterého pravidla se střídají. Druhou zajímavostí je forma *vašmilostiném*, která je zřejmě předchůdcem *vašnostiném*, ale nese v sobě také svůj původ ze spojení *Vaše milost*.

Jestliže oslovení *Vaše Milost* a *Vašnost* mohla být užívána v tom samém kontextu a k jedné osobě, můžeme si klást otázku, jestli opravdu šlo o dvě oslovení nebo spíše o jedno, které existovalo ve dvou variantách. Prohlédl jsem další dopisy z *Českého listáře* a také korespondenci Zuzany Černínové se synem Humprechtem Jana, která je dostupná ve dvou edicích, z nichž první (Kalista 1941) obsahuje dopisy z let 1638–1648 a druhá (Borovská 2013) dopisy z let 1648–1653. Zajímavé jsou hlavně dopisy syna matce, protože on jí vykal a oslovoval ji *Vaše Milost* nebo *Vašnost*, kdežto ona mu tykala a neužívala tituly (kromě samotného začátku dopisu, kde ho oslovovala *urozený pane* a později také *pane hrabě*). Máme tu jedinečnou možnost podívat se na užívání *Vašnosti* jedním člověkem v průběhu patnácti let. A výsledek je na první pohled překvapivý: Humprecht Jan z Černína totiž užívá *Vašnost* nejčastěji v prvních dopisech, zhruba do roku 1645, kdežto později stojí zpravidla vedle sebe obě oslovení – a *Vaše Milost* (resp. zkratky *V. M.* nebo *V. Mt.*) je mnohem častější než *Vašnost*. Srov. tyto úryvky z různých let:

- (2) H. J. Černín matce, 19. 3. 1638:

Vašnosti, má nejmilejší paní paní mamičko, od Pána Boha *Vašnosti* vinšuji všecko nejlepší dobrý a, co sobě kolivěc račte na Pánu Bohu žádati, přejí *Vašnosti* srdečně rád.² (Kalista 1941: 39)

- (3) H. J. Černín matce, 18. 9. 1645 (konec dopisu):

V jednom jsem *Vašnosti* taky poslal svůj vlašskej titul, abyšte jej ráčili Janovi neb někomu dáti napsati, neb mně psaní spíš dojde, protož, kdyby to psaní *V. M.* nedošlo,

---

2 Dále v dopisu se ještě třikrát vyskytuje *Vašnost*, ale ani jednou *Vaše Milost*.

posílám teď druhéj. Já jsem jen dvě psaní od V. M. dostal. A tak V. M. se na věky nad všechny jinší poroučím a umru nejponiženější, nejvěrnější sklav.³ (Kalista 1941: 61)

(4) H. J. Černín matce, 14. 4. 1651 (konec dopisu)

Již V. M. déleji z tímto listem zaneprázdňovati nebudu, nýbrž na ten čas všemohoucímu pánu bohu V. M. a sebe *Vašnosti* skroušeně poroučejíc, po všechny věky jsem V. M., má nejroztomil<ejší> p<aní>, p<aní> mamičko [...] ⁴ (Borovská 2013: 286)

V posledních dopisech, od roku 1652, se *Vašnost* už nevyskytuje vůbec.

Jestliže se podíváme na dopisy ze 17. století editované v *Českém listáři*, tak najdeme velké rozdíly mezi jednotlivými pisateli. Např. v dopisech Karla staršího z Žerotína (Václavek 1949: 159–169) není oslovení *Vašnost* doloženo⁵ a užívá se jen *V. Mti* a v jednom dopise také nejasná zkratka *Vsti* (tamtéž: 159). V dopisech Sylvie hraběnky Černínové (tamtéž: 177–182) se užívá jen *Vašnost*, až na jediný výskyt zkratky *VVMti* (tamtéž: 180). Dále tak oslovuje Zuzana Černínová svého manžela v jediném otištěném dopisu z roku 1634 (tamtéž: 183–184), švagra Heřmana Černína však soustavně oslovuje *V. M.* (tamtéž: 184). Jediný další doklad oslovení *Vašnost* v *Českém listáři* pochází z dopisu misionáře P. Martina Schweyna z roku 1754, který oslovuje kolegu takto: *Dvojctihodný, mně mnoho vzáctně vážený Vašnost Pane Pater Professor* (tamtéž: 203). Tady je však otázka, jestli nemáme spíše vycházet z nového lexému *Vašnostpán*, který je např. doložen v „Kartotéce lexikálního archivu“, ale nebyl přijat do „Příručního slovníku jazyka českého“.

Celkově lze konstatovat, že oslovení *Vašnost* zřejmě bylo variantou delší formy *Vaše Milost*, která mohla být užívána v stejných kontextech, ale asi byla hovorovější, snad i důvěrnější formou (proto se tak obracela manželka k manželovi a nedospělý syn k matce).

Nezapomeňme však na to, že máme k dispozici jen psané texty. Zdá se docela pravděpodobné, že se v mluvené řeči vyskytovalo oslovení *Vašnost* mnohem častěji, ale bylo zpravidla zapisováno jako *Vaše Milost*.

---

3 Před tímto úryvkem se v dopise vyskytuje sedmkrát *Vašnost* a ani jednou *Vaše Milost*.

4 Předtím se v dopise užívá jen *V. M.*, a to celkem sedmkrát.

5 Užívá se však přivlastňovací „zájmeno“ *Vašnostin* (viz dále).

Tato data podle mého názoru také odpovídají na otázku, jak oslovení *Vašnost* vzniklo. Tím, že všude vstupuje do konkurence s oslovením *Vaše Milost* a nikde s osloveními *Vaše Možnost* nebo *Vaše Jasnost*, vysvětlení oslovení *Vašnost* z něčeho jiného než *Vaše Milost* je krajně nepravděpodobné.

V této souvislosti chci dodat ještě několik slov o přivlastňovacím přídavném jméně *vašnostin*, které se někdy také vyskytuje ve formě *vašmilostin* (srov. nahoře citovaný dopis z roku 1608). Toto přídavné jméno je v textech 16. a 17. století mnohem častější než samotné oslovení *Vašnost*. Přivlastňovací adjektiva od ženských i-kmenů v nové češtině zřejmě nejsou doložena⁶, ale zase nejsou úplně vyloučena, protože v staroslovenštině a v staré češtině existovala taková přídavná jména jako *zvěrinъ* a *mateřin* (viz Lamprecht, Šlosar, Bauer 1986: 297, 298). Tím, že se přípona *-in* může spojit jen s kmenem substantiva a nikoliv se syntaktickou skupinou *Vaše Milost*, přivlastňovací přídavné jméno muselo vzniknout z varianty *Vašnost*, a to určitě až v době, když tato varianta byla vnímána jako vlastní slovo. To také vysvětluje, proč se *Vašnostin* vyskytuje častěji než *Vašnost* – mluvená forma *Vašnost* se mohla psát jako *V. M.*, forma *Vašnostin* se však nemohla psát jako **V. M.in*. Tvar *vašmilostin* je asi pokus o etymologický pravopis, který se však neujal.

Na konec této kapitoly ještě doplním pár poznámek o podmínkách užívání *Vašnosti*: Je doloženo hlavně ve vokativu a v nepřímých pádech, jen zřídka jako podmět nebo předmět – jinak řečeno vyskytují se hlavně tvary *Vašnosti* a *Vašností*, nikoliv *Vašnost*. V korespondenci Černínových jsem našel jenom dva výskyty tvaru *Vašnost* (v obou případech se jedná o podmět):

(5) H. J. Černín matce, 10. 11. 1646

[...] a poníženě oznamuji, že jsem od *Vašnosti* milostivý psaní a duše mý potěšení, totižto, že *Vašnost* zdravý bejti ráčíte, včera dostal a z toho se rmoutím, že Zuzanka stůně, bude to lípeji, když maličká to vystojí, Pane Bože, račiž ji i všechny, koho račte chtíti, milosrdně pozdraviti! (Kalista 1941: 52)

---

6 V literatuře (např. Šmilauer 1971: 96; Karlík, Nekula, Rusínová 1996: 166) jsem našel jenom údaje o tom, že se přivlastňovací přídavná jména tvoří od feminin na *-yně* a *-ice*. Neuvádí se však ani jedno takové přídavné jméno, odvozené od substantiva na *-ost*, proto se mi zdá, že autoři o této možnosti ani neuvažovali. To bude také důvod, proč jsem se setkal s názorem, že slovo *Vašnostin* musí být odvozeno od *vašnosty*. Taková souvislost je však úplně vyloučená, protože slovo *vašnost* je doloženo až mnohem později.

(6) H. J. Černín matce, 23. 1. 1640

[...] abyste jistě věřiti ráčili, že nejsem tak zlého a zapomnělého srdce, abych, vědouce V. M. v svrchu psanejch neřestech postavenou, měl vně daremně peníze proháněti aneb jsouce V. M. v starosti, já je na nějaké veselosti, *Vašnost* v skrovnosti, já je na nějaké pankety neb šperky obraceti měl. (Borovská 2013: 155)

Dále můžeme konstatovat, že oslovení *Vašnost* vždycky bylo užíváno asymetricky, tj. jednostranně a že zaujalo v škále různých forem nejvyšší místo v opozici k nejdůvěrnějšímu oslovení *ty* a k prostřednímu oslovení *vy* (srov. Betsch 2000: 50). Jistou konkurenci tvořilo také oslovení *pán*, o němž se jako první zmínil Jan Blahoslav (1571/1991) a které se běžně užívá v Kořínkových *Starých Pamětech Kutnohorských*.⁷

Oslovení *Vašnost* se zřejmě užíval jen k příslušníkům vyšších společenských vrstev. Původně tak byli oslovováni asi jen šlechtici, a to jak nešlechtici (např. sluhy), tak i níže postavenými osobami. V polštině šel další vývoj v tom směru, že se oslovení *Waszmość* také užívalo vůči měšťanům (srov. Betsch 2000: 53–54), a do jisté míry je to také pravda pro němčinu, kde *Euer Liebden* resp. *Euer Gnaden* od třicátých let 17. století postupně byly nahrazeny zájmenem třetí osoby množného čísla *Sie* (Betsch 2000: 51). O tom, jestli podobné vývojové procesy nastaly také v češtině, můžeme zatím jen spekulovat. Jediný doklad v *Českém listáři* je výše zmíněný dopis misionáře Schweyny z roku 1754. Na druhé straně je třeba přihlížet k tomu, že máme k dispozici vlastně jen dopisy šlechticů a šlechtičen a vůbec nevíme, jak se oslovovali měšťané.

3. Zánik oslovení *Vašnost* a jeho návrat

Už na začátku článku jsem se zmínil o tom, že oslovení *Vašnost* zřejmě vyšlo z módy během 18. století. Je to dobře vidět v rozhovorech, které jsou přidány téměř všem mluvnícím 18. století, od Jandita (1704) přes Pohla (1756) po Pelcla (1775) a Tháma (1785). Jak ukázal Betsch, pro Jandita je typický systém *ty – vy – pán*⁸, pro pozdější autory potom systém *ty – vy – oni*⁹. *Vašnost* se nevyskytuje ani u jednoho z nich, a platí to také pro německo-český slovník

---

7 Tímto oslovením se tu nebudu dále zabývat, protože se nevyskytuje v těch samých textech jako *Vašnost*.

8 Tento systém zřejmě reprezentuje starší stav, který najdeme také u Blahoslava a v *Starých Pamětech Kutnohorských* (viz nahoře).

9 U Pohla také nacházíme stopy starších oslovení *Pán* a *on* (srov. Betsch 2000: 81, 83).

Josefa Dobrovského, který překládá *Ew. Gnaden* jako *Milostpane! Waffe milosti!* (Dobrovský 1802: 249) a *Ew. Liebden* jako *láfka waffe* (Dobrovský 1821: 19).

Bohužel nemohu popsat podrobněji pokles užívání *Vašnosti* v 18. století, a to kvůli nedostatku pramenů. V *Českém listáři* máme jenom už zmíněný pochybný doklad z roku 1754, v „Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny“ po roku 1700 nejsou doloženy ani *Vašnost* ani *Vašnostin*.

V tomto článku ale není ani tak důležité zjistit, kdy oslovení *Vašnost* zmizelo, důležitější je zjištění, že se oslovení vrátilo někdy v prvních desetiletích 19. století. V *Českém listáři* je první doklad v dopise Antonína Marka Josefu Jungmannovi z prosince 1835, kde se podpisuje *Vašnosti upřímný ctitel a přítel* (Václavek 1949: 233), ale tím, že se dále chci zabývat Havlíčkovými dopisy, nebudu tu uvádět další doklady z tohoto pramene. Velmi zajímavé jsou také údaje v české mluvnici Tomáše Buriána z roku 1839. Burián doporučuje jako zdvořilé oslovení vy resp. 2. osobu množného čísla, ale dodává, že u „vznešených osob“ má vždycky spojováno sloveso *ráčiti* se slovy *Milost*, *Gemnost* nebo *Wašnost*:

- (7) 2. in der zweiten Person der Vielzahl zu allen Personen vom Kaiser und König abwärts bis zum gemeinen Manne, indem man bei den vornehmen Personen stets das Zeitwort *ráčiti* mit den Wörtern *Milost*, *Gemnost* und *Wašnost* in Anwendung bringt. Z.B. *Aby Waše Králowská Milost nad námi poddanými swými šťastně a za dlauhé časy kralowati ráčil* Euer königliche Majestät möge uns Allerhöchstderoselben Unterthanen glücklich und lange beherrschen. [...] *Wčera Wašnosti, ráčil gste mi psáti* gestern haben Sie mir geschrieben [...] (Burián 1839: 369)

Bohužel Burián uvádí jen jediný příklad, ale vidíme v něm aspoň jeden rozdíl k systému 17. století: při vykání je pomocné sloveso v plurálu a přičestí v singuláru.

Dále nám Buriánovy údaje pomáhají rozumět, proč se slovo *Vašnost* vrátilo, resp. proč toto oslovení bylo „nutné“ v kontextu doby (spolu s jinými oslovenými a se slovesem *ráčiti*). Za raného obrození „onikání“, které se v průběhu 18. století prosadilo jako nejvyšší prvek v škále oslovení (*ty* – *vy* – *oni*), bylo tabuizováno jako cizí prvek a nahrazeno vykáním – podrobnosti popisuje ve své disertaci Betsch. Takové zjednodušení systému bylo zároveň problematické, protože „nižší“ oslovení (totiž *vy*) nahradilo „vyšší“ (totiž *oni*). Znovuzavedení oslovení *Vašnosti* (které bylo kombinované s vykáním) pomohlo rozlišovat dvě stupně vykání a tímto do jisté míry zachránilo dosavadní stupnici:

starý systém:	nový systém:
<i>ty</i> + 2. os. sg.	<i>ty</i> + 2. os. sg.
<i>vy</i> + 2. os. pl.	<i>vy</i> + 2. os. pl.
<i>oni</i> + 3. os. pl.	<i>Vašnost</i> + 2. os. pl.

Tímto způsobem byl zachován třístupňový systém oslovení, aspoň na jistou dobu.

4. Oslovení *Vašnost* v korespondenci Karla Havlíčka Borovského

Při analýze užívání oslovení *Vašnost* v Havlíčkově korespondenci jsem pracoval s korpusem, který mi laskavě dali k dispozici organizátoři konference a který obsahuje celkem 1121 dopisů. Korpus je velmi různorodý, obsahuje jak dopisy, napsané samotným Havlíčkem, tak i takové, které byly napsány jemu, a je psán na mnoha jazycích, nejenom česky a německy, ale také rusky, polsky, francouzsky atd. – je tam dokonce jeden lužickosrbský dopis! Pro mou analýzu se samozřejmě hodí jen dopisy v češtině. Ve své analýze jsem se soustředil na dopisy, které napsal sám Havlíček – k jiným dopisům přihlížím jen při rozboru otázky, kdo se ke komu obracel oslovením *Vašnost* (4.3). Českých dopisů, napsaných Havlíčkem, celkem bylo 332.

Rozbor korespondence chci provést z různých hledisek: Na začátku půjde o otázku, které tvary lexémů *Vašnost* a *Vašnostin* jsou zastoupeny v dopisech (4.1), potom se budu zabývat shodou oslovení *Vašnost* (4.2). Dále si kladu otázku, koho Havlíček takto oslovoval (4.3), a nakonec se zaměřím na vývoj v čase (4.4).

4.1. Které tvary lexémů *Vašnost* a *Vašnostin* jsou zastoupeny v dopisech?

Ve zmíněných 332 dopisech jsem našel 58 výskytů lexému *Vašnost* a 73 výskytů lexému *Vašnostin*. Tyto doklady se vyskytují v různých grafických formách (*Waffnoft*, *Wašnost*, *Vašnost*, *Waffnoftin*, *Wašnostin*, *Vašnostin*), což se dá vysvětlit faktem, že se český pravopis za Havlíčkova života měnil několikrát – v naší analýze můžeme tyto rozdíly ponechat stranou.

Těchto 58 dokladů se dá rozřídít následovně:

- *Vašnost* (1. a 4. pád): 9 výskytů
- *Vašnosti* (2., 3., 5. a 6. pád): 47 výskytů
- *Vašností* (7. pád): 2 výskyty

Když se na tyto doklady podíváme podrobněji, zjistíme několik zajímavých věcí: 1. pád je celkem doložen je čtyřikrát, což je zřejmě velmi nízká frekvence. K této problematice se vrátím, až budu jednat o shodě, tam také představím doklady. 4. pád je doložen pětkrát, doklady jsou všechny standardní, srov. následující:

(8) K. H. Františku Palackému, 16. 3. 1853

Z úmyslu Vašnostina, častěji mi od nynějška psávat, raduji se velice, zvláště proto také, že pochází z žádosti „kohosi“, jehožto mi nebylo těžko uhodnout. Činím jen *Vašnost* pozornu na to, že český jazyk velmi určitě může pohlaví osob znamenat, [5] a že při nynější veliké zaměstnanosti policie téměř povinnost naše jest, jí všemožně práci ulehčovat, k čemuž počítám také hlavně největší zřetelnost ve psaních.

Dále je zajímavé, že je naprostá většina dokladů v 3. pádu (38 dokladů, z toho dva s předložkou *k*), zatímco 5. a 6. pád se nevyskytují vůbec. Nejvíce tu překvapuje nepřítomnost 5. pádu – tím se užívání *Vašnosti* u Havlíčka výrazně rozlišuje od staršího úzu 17. století. Pravděpodobně to souvisí s tím, že se *Vašnost* už stala jakýmsi novým zájmenem (srov. Adam 2004) a souvislost s původním oslovením *Vaše milost* zeslábla. Vysoká frekvence 3. pádu zčásti souvisí s jistými slovesy jako *děkovati*, *poroučeti se*, *při-/odsloužiti*.

2. pád je většinou doložen s předložkami (*od Vašnosti*, *u Vašnosti*, *z Vašnosti*) a jen dvakrát bez předložky:

(9) K. H. Izmailu Ivanoviči Srezněvskému, 25. 10. 1843

Ořádně poraučím se do milosti Vaší a jsem *Vašnosti* ponížený sluha K. Hawliček

(10) K. H. Janu Edmundu Schneidrovi, 12. 7. 1846

Dnes jsem *Vašnosti* w bytu hledal chtěje s Wámi něco důležitého promluwiti ale nenalezl jsem Wás, proč se pro jistotu této cesty uchopuji.

V prvním dokladu bychom očekávali přivlastňovací přídavné jméno *Vašnostin*¹⁰ – existence toho přídavného jména také vysvětluje celkově řídkou frekvenci 2. pádu. Druhý doklad je poněkud zvláštní, protože sloveso *hledati* se normálně spojuje s 4. pádem. Snad se tu začíná vývoj jednotného nesklonného tvaru *Vašnosti* jako u Boženy Němcové (srov. Adam 2004).

---

10 Srov. např. dopis Václavu Hankovi z 3. 1. 1845, kde se Havlíček podpisuje *Vašnostin ponížený služebník Havel Borovský*.

Přehled všech užívání oslovení *Vašnost* nakonec vypadá takto:

pád	 tvar	 bez předložky	 s předložkou	 suma
1. pád	<i>Vašnost</i>	4	–	4
2. pád	<i>Vašnosti</i>	1	6	7
3. pád	<i>Vašnosti</i>	36	2	38
4. pád	<i>Vašnost</i>	5	–	5
	<i>Vašnosti</i>	1	–	1
5. pád	<i>Vašnosti</i>	–	–	–
6. pád	<i>Vašnosti</i>	–	–	–
7. pád	<i>Vašností</i>	2	–	2

U přídavného jména *Vašnostin* situace vypadá poněkud jinak, protože v dopisech nacházíme celou škálu různých tvarů:

- *Vašnostin*: 26 výskytů
- *Vašnostina*: 11 výskytů
- *Vašnostino*: 8 výskytů
- *Vašnostině*: 7 výskytů
- *Vašnostiny*: 7 výskytů
- *Vašnostinu*: 6 výskytů
- *Vašnostiným*: 6 výskytů
- *Vašnostiné*: 2 výskyty

V jednotném čísle máme doloženy téměř všechny tvary (kromě *Vašnostinou*), v množném čísle je jich méně, ale je také otázka, v jakém kontextu bychom např. očekávali tvary jako *Vašnostini* nebo *Vašnostinými*. Celkem *Vašnostin* funguje jako ekvivalent přivlastňovacího zájmena *Váš*, ale s tím rozdílem, že se vždycky vztahuje jenom na jednu osobu a kromě toho je „zdvořilejší“.

Jediná věc, na kterou bych chtěl upozornit, je, že z 26 dokladů tvaru *Vašnostin* se naprostá většina týká adresáta dopisu – jde tu o vysoce frazeologizovaná spojení jako *Vašnostin uctivý/ věrný/ponížený* (atd.) *služebník*. Doklady, kde *Vašnostin* je přivlastkem neživotného substantiva, jsou velmi řídké, ale existují, srov. následující:

(11) K. H. Adolfu Mariovi Pinkasovi, 4. 4. 1853

Nyní však bych se měl přede vším náležitě omluviti u Vašnosti pro své dlouhé mlčení a jmenovitě neodpovědění na *Vašnostin* velmi milý dopis [...]

4.2. Jak vypadá shoda oslovení *Vašnost*?

Ve všech jazycích, kde vznikla oslovení z abstraktních podstatných jmen jako *milost*, *excellence* apod., si konkurují dva typy shody, buď podle původního substantiva, tudíž v jednotném čísle, anebo podle smyslu, tj. většinou v množném čísle. Srov. ve starší němčině konkurence tvarů *Eure Majestät hat gesagt* a *Eure Majestät haben gesagt*. U *Vašnosti* v 17. století převládala shoda v množném čísle (srov. nahoře doklad 5), ale vyskytovala se také shoda v jednotném čísle.

U Havlíčka najdeme vůbec jenom čtyři doklady *Vašnosti* v 1. pádu, které tu uvedu všechny:

(12) K. H. P. Votýpkovi, 1849

Diwím se, [~~že *Wašnost*~~] že ste jakožto dobrý katolík, za kterého se přece považujete, raději těchto 13 zl 20 xr stř. newynaložil na chudé we swé osadě, místo takowého ukojení swé marnosti.

(13) K. H. Františku Palackému, 26. 2. 1849

Hlavní příčina mého dopisu jest ale prosba, nebyloli by možno, aby mi *Wašnost* ráčila sdělit jeden exem. Wašeho wlastního náwrhu konstituace pro Národní Nowiny.

(14) K. H. Františku Palackému, 27. 4. 1851

Ovšem mi hned napadnouti muselo, že sice v nynějších okolnostech jest tato dedikace z mé strany dar Danajský: přece však myslím, že *Vašnost* dávno již a několikrát překročiti [2] jste ráčil Rubikon mezi přízní a nepřízní panujících nyní knížat světských, a že tedy tato kapka již nepřeplní moře nenávisti jejich.

(15) K. H. Františku Palackému, 26. 10. 1852

[...] a taková zas důkladnost, jakou ku př. *Vašnost* nahrazujete nedůstatek materialu v dějích husitských, nemůže se ode mne v podobném spisu právem ani žádati ani očekávati.

Vidíme, že Havlíček dvakrát užíval shodu s 2. osobou množného čísla (viz doklady 13 a 15) a jednou shodu s 3. osobou jednotného čísla (viz doklad 14). Zvlášť zajímavý je doklad 12, kde Havlíček přeškrtl slovo *Vašnost* a vzdal se toho oslovení. Celkově můžeme doklady interpretovat v tom smyslu, že užívání *Vašnosti* jako podmět bylo Havlíčkovi cizí a že se mu

vyhýbal. Nakonec obě možnosti nezapadaly do jazykového systému: Nepřímé oslovení asi bylo vnímáno jako archaismus, užívání podstatného jména v jednotném čísle v kombinaci se slovesem v množném čísle se nehodilo do syntaktického systému.

4.3. Ke komu se Havlíček obracel oslovením *Vašnost*?

Počet adresátů, ke kterým se Havlíček obracel oslovením *Vašnost*, je celkem omezen. Do jisté míry se to dá očekávat, protože velkou část dopisů tvoří právě soukromá korespondence. Sourozencům a rodičům Havlíček tykal, jak v německých, tak i v českých dopisech. Jedinou výjimkou je dopis z 18. března 1832 adresovaný matce u příležitosti jejích jmenin. Tento dopis snad byl napsán podle nějakého vzoru (Havlíčkoví tehdy bylo jedenáct let).

Adresáty, které Havlíček oslovoval více než jednou jako *Vašnost* nebo *Vašnostin*, jsem sestavil v následující tabulce:

adresát	<i>Vašnost</i>	<i>Vašnostin</i>	suma
František Palacký	31	40	71
Adolf Maria Pinkas	5	10	15
Václav Hanka	0	7	7
I. I. Srezněvskij	7	0	7
Alois Vojtěch Šembera	3	3	6
František Ladislav Čelakovský	1	3	4
Antonín Pittner	3	1	4
Františka Weidenhofferová	3	0	3
Josef Frič	0	2	2
Votýpka	2	0	2
další	3	7	10
celkem	58	73	131

Vidíme, že Havlíček oslovoval jako *Vašnost* osoby, které byly starší než on a společensky výše postavené. Jedinou výjimkou je jeho – stejně stará – snoubenka Františka Weidenhofferová, kterou tak oslovuje dvakrát, jednou ve velmi krátkém nedatovaném dopise a jednou v dlouhém dopise, kde jí jinak vyká:

(16) K. H. Františce Weidenhoffrové, 3. 7. 1845

Ale přitom milá Slečínko! si beru smělost upamatovati [vas] Vas že se Češí ani v čtení ani v psaní zvíčít nybrž cvičít se musejí, chtějí li dobře čísti a psáti, co bych take ve vší poníženosti *Vašnosti* radil [...]

Tady jde zjevně o ironické užívání.

Když se nyní podíváme na dopisy, které dostal Havlíček od jiných, kteří ho oslovili jako *Vašnost*, tak můžeme zjistit, že až na jednu výjimku jde o úplně jiné osoby. Palacký, Pinkas a Šembera vůči Havlíčkovi nikdy neužívali toto oslovení. Všichni tři byli starší než Havlíček, Palacký a Pinkas také výše postavení, proto se na něho obraceli *milý příteli*, občas také *milý věrný příteli* nebo *velevážený příteli* a vykali mu.

Jediný člověk, který není jenom oslovován jako *Vašnost*, ale sám to také užívá, je Václav Hanka:

(17) Václav Hanka K. H., 15. 1. 1849

Posílám *Vašnosti* poslední vydání rukopisu Kralodv. to jest u mne po 13 kr. (krámská cena 20 kr.) a pro Vás předposlední, kterež už jen několik výtisků zbývá. [...]

Je to jediný ze čtyř dopisů Hanky Havlíčkovi, kde se vyskytuje *Vašnost*, a přitom poslední, v jiných Hanka Havlíčkovi prostě vyká. Snad vznešenější oslovení souvisí s tím, že Havlíček byl v té době poslancem.

Většina dopisů, kde je sám Havlíček osloven jako *Vašnost*, byla napsána lidmi, kteří se s ním neznali a kteří se na něho obrátili poprvé. Není bez zajímavosti, že tam také figurují Josef Jungmann a Pavel Josef Šafařík, srov.

(18) Josef Jungmann K. H., 9. 5. 1846

Popsání toto žiwota meho a jaké také zásluhy o literaturu naši jest mi žiwým swědectwím Waší ke mně lásky a zwláštní náklonnosti, z čehož srdečně děkuji, a wším dobrým odměniti se žádám

Wašnosti oddaný

JJungmann

(19) Pavel Josef Šafařík (za výbor pro vydávání českých prozatímních gymnasiálních knih)
K. H., 27. 12. 1848

Uctivě podepsaný výbor přesvědčen jsa, že časopis od *Vašnosti* redigovaný k podporování každého počestného a všeprospěšného snažení ochotně přispívá, žada *Vašnosti*, [abyjste] abyste přiložené [øOznámení] Oznámení ku prospěchu mládeže do Listu svého co možna nejdříve přijali, a v některých z prvních čísel příštího ročníku ještě jednou opětovali.

V prvním případě se *Vašnost* snad dá vysvětlit tím, že Jungmann Havlíčkovi děkuje, přesto je to trochu zvláštní, protože Jungmann byl mnohem starší než Havlíček. Druhý dopis má oficiální nádech a oslovení nemusí souviset s tím, jak se pánové oslovovali v jiných kontextech.¹¹

Dále tak Havlíčka oslovuje v jediném zachovaném dopise otec Františky Weidenhoffrové:

(20) J. Weidenhoffer K. H., 15. 11. 1844

Račtež mi odpustit, že jsem *Wašnosti* ten papír tak dlouho neposlal, neb jsem se nemohl opovážiti, bez Waší Wule něco činiti.

Jde tu zřejmě o zdvořilost v ranní fázi známosti. Není zachován dopis Havlíčka Josefu Weidenhoffrovi ani nevíme, jak Weidenhoffer oslovoval Havlíčka později.

Celkem vidíme, že oslovení *Vašnost* bylo užíváno asymetricky, až na několik málo výjimek, které se dají vysvětlit zvláštními faktory.

4.4. Vývoj v čase

Na závěr bych ještě chtěl dát přehled o tom, jak se vyvíjelo užívání *Vašnosti* během času. Udělal jsem malou a docela hrubou statistiku, abych vypočítal frekvenci *Vašnosti* v českých dopisech. Jako míru jsem vybral i.p.m. *neboli* „výskyty na milion pozic“, tak jak to např. užívá Český národní korpus. Nevymazal jsem z textových souborů poznámky editorů (znamenaloby to velkou ruční práci) a vycházím z toho, že procento poznámek bude v celém korpusu přibližně stejné. A nakonec jsem musel vyjmout nedatované dopisy, proto počet

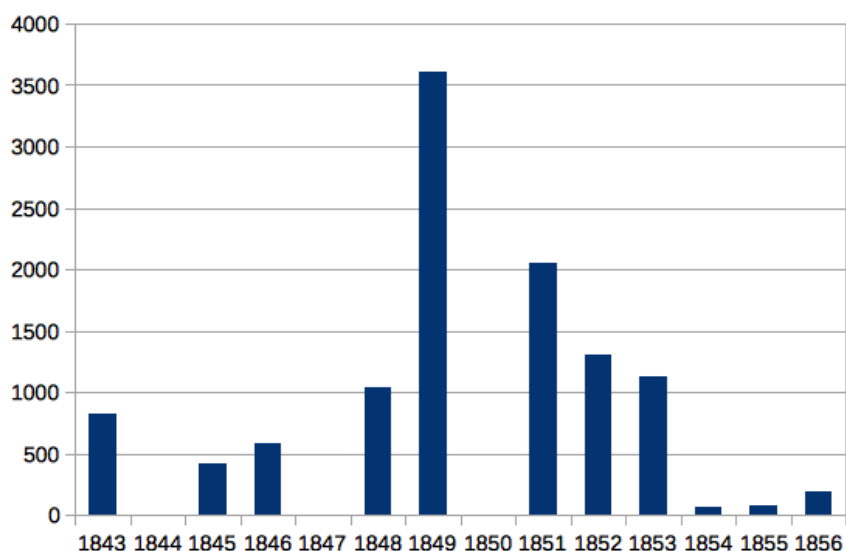
---

11 Bohužel není zachován ani jeden dopis Havlíčka Šafaříkovi, a jediný další dopis Šafaříka Havlíčkovi (z 13. 10. 1842) je bez oslovení, jde spíše o několik poznámek.

analyzovaných dopisů klesl na 326 a počet dokladů na 128. V následující tabulce uvádím počty v slovech i.p.m. *Vašnosti* od roku 1843 (předtím *Vašnost* doložena není):

rok	počet slov	počet dokladů <i>Vašnosti</i>	i.p.m.
1843	8475	7	825,95
1844	17670	0	0
1845	24202	10	413,18
1846	13681	8	584,75
1847	5751	0	0
1848	6738	7	1038,88
1849	5265	19	3608,73
1850	4617	0	0
1851	10732	22	2049,94
1852	17632	23	1304,44
1853	23863	27	1131,45
1854	42573	3	70,46
1855	11903	1	84,01
1856	5148	1	194,25

Když si znázorníme data v diagramu, vypadá to takto:

Přesto, že pro tři roky nám chybějí doklady (jde vesměs o léta, z nichž se zachovalo poměrně málo českých dopisů), je tu dobře vidět, jak stoupá frekvence směrem k roku 1849, kdy

kulminovala politická aktivita Karla Havlíčka Borovského, a jak se zase zmenšuje v době, kdy byl přinucen stáhnout se ze veřejného života.

5. Závěry

Oslovení *Vašnost*, které hrálo jistou roli v 17. století jako varianta oslovení *Vaše Milost*, a z něhož také vzniklo svébytné přivlastňovací „zájmeno“ *Vašnostin*, bylo zavedeno za obrození jako možnost, rozlišovat dva stupně uvnitř vykání – „normální“ vykání a „zdvořilejší“. Výraz *Vašnost* fungoval v jazyku Karla Havlíčka Borovského hlavně v nepřímých pádech, zřídka jako podmět a vůbec ne v 5. pádu. Tendence k rozvoji nesklonného *Vašnosti* (jako u Boženy Němcové) byly slabé, do jisté míry je vidět postupné omezování na frazeologické jednotky. Havlíček užíval *Vašnost* zejména v oficiálních dopisech s vrcholem okolo roku 1849. Data nedovolují odpověď na otázku, jestli v jeho systému jsou vidět tendence k zániku tohoto oslovení.

Bibliografické citace

- ADAM, Robert. Honorifikační výraz *Vašnosti* v korespondenci Boženy Němcové: měla čeština před sto padesáti lety víc osobních zájmen než dnes? In *Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis*, Series Bohemistica, Vol. I. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2004, s. 9–12.
- BETSCH, Michael. Patriotische Etikette und Gesellschaft. Zur Anrede in den Briefen der *obrozenci* des 19. Jahrhunderts. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:21-opus-269>. Tübingen 1999.
- BETSCH, Michael. *Diskontinuität und Tradition im System der tschechischen Anredepronomina (1700–1850)*. München: Sagner 2000.
- BETSCH, Michael. The system of Czech bound address forms until 1700. In: Taavitsainen, I.; Jucker, A. H. *Diachronic Perspectives on Address Term Systems*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins 2003, s. 125–146.
- BLAHOSLAV, Jan. *Grammatica česká Jana Blahoslava*. Čejka, Mirek / Šlosar, Dušan / Nechutová, Jana (ed.). Brno 1991.
- BOROVSKÁ, Hana. *Jazyk a korespondence Humprechta Jana Černína z Chudenic a Zuzany Černínové z Harasova*. Brno 2013.
- BURIÁN, Tomáš. *Ausführliches, theoretisch-practisches Lehrbuch der böhmischen Sprache für Deutsche*. Prag, Königgrätz: Pospíšil 1839.
- DOBROVSKÝ, Josef. *Deutsch-böhmisches Wörterbuch. Erster Band A-K*. Praha 1802.

- DOBROVSKÝ, Josef. *Deutsch-böhmischer Wörterbuch. Zweyter Band L-Z*. Prag: Herrl 1822.
- DVORSKÝ, František. *Staré písemné památky žen a dcer českých*. Praha 1869.
- HOLUB, Josef; KOPEČNÝ, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: SPN 1952.
- HOLUB, Josef; LYER, Stanislav. *Stručný etymologický slovník jazyka českého. Se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN 1967.
- JANDIT, Václav. *Grammatica linguae bohemicae...* Praha 1704.
- JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý*. Praha: Fetterle 1835–1839.
- KALISTA, Zdeněk. *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*. Praha 1941.
- KARLÍK, Petr; NEKULA, Marek; RUSÍNOVÁ, Zdenka. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995.
- KOŘÍNEK, Jan. *Staré Paměti Kuttno-Horské*. Staré Město Pražské 1675. (edice: *Staré paměti Kutnohorské*. Vydali Alexandr STICH a Radek LUNGA. Praha: Lidové noviny 2000)
- LAMPRECHT, Arnošt; ŠLOSAR, Dušan; BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN 1986.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Nakladatelství Československé Akademie Věd 1957.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia 1968.
- PELZEL, Franz Martin. *Handbuch zum Gebrauche der Jugend bey Erlernung der deutsch — französisch — und böhmischen Sprachen*. Praha 1775.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda 2001.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Novočeské tvoření slov*. Praha: SPN 1971.
- THÁM, Karl Ignaz. *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre nebst böhmisch, deutsch, französischen Gesprächen und Auszügen aus den besten böhmischen Schriften*. Prag/Wien 1785.
- VÁCLAVEK, Bedřich. *Český listář*. Praha: Melantrich 1949.
- WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturně-historický obraz*. Praha: Matice česká 1901.
- NEJEDLÝ, Petr, et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [citován stav z 31. 3. 2016]. Dostupné z: <<https://madla.ujc.cas.cz>>.

Vokabulář webový [online]. Verze 1.0.0. Praha: Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, 2006–2015 [citován stav z 31. 3. 2016]. Dostupné z:
<<http://vokabular.ujc.cas.cz/>>